

TÜRKÇE BASMA KİTAPLARIN BEŞİK (INKUNABEL) DEVRİ

Meral ALPAY

Avrupada 1500 yılına kadar basılmış bütün kitaplar Inkunabel veya «beşik devri baskıları» adı altında toplanır. Inkunabel (in-cunabula : kundak, beşik) kelimesi ilk defa Fransız bibliyografı Philippe Labbe (1606-1667) tarafından kitapları belirtmek için değil de, baskı sanatının başlangıçtaki gelişmesini göstermek için kullanılmıştır. Ancak 18. yüzyılın sonunda kitaplar için de kullanılmaya başlamıştır. Inkunabel kelimesinin kullanılma alanı son elli yıl içinde çok gelişmiş ve bugün artık bakır oymaların, taşbasmaların inkunabel'lerinden söz edilir olmuştur¹.

Inkunabel sayılan bir eserin en belirgin özelliği yazma nüshadaki (veya müsveddedeki) her bilginin olduğu gibi, hiç değiştirilmeden basma esere aktarılmasıdır. İçkapak yoktur, bugün basma eserlerin içkapağında verilen bilgiler inkunabel'lerde eserin başına ve sonuna serpiştirilmiştir. Yazar'ın veya müstensih'in müsveddesindeki harf şekilleri ile birlikte bütün yazı alışkanlıkları, kısaltmaları, harf bitirme tarzı v.s. önceleri aslına tamamen sadık bir şekilde basılmıştır. Bunun için de inkunabel kitaplar, yazı çeşitleri ve yazı tarihi bakımından da önemli bilgiler ve belgeler taşır. Kitap süsleri, çerçeveler, harfler ve basımevi markaları, kitapların ait oldukları yılların yayın hayatı bakımından önemli ipuçlarıdır.

Inkunabel kitapların bilimsel değerleri tek tek metinlerden ziyade, belli bir devrin düşünce hayatını yansıtan kitap toplulukları üzerinde toplanır. O devrin tarihî olayları ve fikir akımları bu topluluklar içinde yansır².

Basma kitapların inkunabel devri Avrupada, basılan ilk kitap (1453) ile içkapağın teşekkül ettiği 1500 yılı arasında kalan devreye verilen isimdir. Bu devrede basılan kitaplarda, hele başlangıçta kitabın yayınlığı ile ilgili hiç bir

1. Kirchner, Joachim : Lexikon des Buchwesens. 4 c. Stuttgart 1953. 1. c. 350. s.

2. Aynı kitap. 1. c. 351. s.

bilgi yoktur. Kitapların adları sonradan cilt üzerine el ile basılmıştır. Fakat zamanla basımevleri, ki o zamanlar yayınevi görevini de gerçekleştiriyorlardı, kitap satışını arttırmak için yayınladıkları kitapları müşterilerine tanıtmak zorunda kalmışlar, bir takım kataloglar hazırlamak için bastıkları kitabın başına, kitabı ve kendilerini tanıttıcı bilgileri koymaya başlamışlardır. Zamanla bu bilgilerin ayrı bir yaprak halinde kitapla birlikte basılması mecburiyeti ortaya çıkmıştır. 1470-1480 yılları arasında Avrupada basılan kitaplarda «ıçkapak» oluşmağa başlamış, 1480-1500 arasında da bu oluşma tamamlanmıştır. Bugünkü anlamda ıçkapak taşıyan ilk basma kitap Leipzig'de Wolfgang Stöckel tarafından 1500 yılında basılmıştır³.

Türkiye'de basma eserlerin tarihi 1729 ile başlıyor, günümüze kadar devam ediyor. Aşağı yukarı ikiyüze yıllık bu devrin inkunabel'leri hangileridir? Böyle bir devir var mıdır? Varsa, hangi sebeple ne zaman kapanmıştır? Bu soruların cevaplandırılmasının henüz imkânsız veya erken olduğu düşünülebilir. Çünkü eski basma eserlerimizin tam ve toplu bir bibliyografyası henüz yapılmamıştır, bilinen ve katalogları yayınlanmış olanları ise çeşitli kütüphanelerimizde kısım kısım toplanmıştır. Ancak, 1729-1875 yılları için sınıflandırılmış, güvenilir bir genel bibliyografya vardır⁴. Fakat 1875 den sonraki devre için böyle bir çalışma henüz yapılmamıştır. Yalnız 1928 yılından sonraki yayınları Türkiye Bibliyografyasında tesbit etmek mümkündür. Demek ki kısmen aydınlık olan devir 1875-1928 yılları arasındır, ki bu yıllar tarihimiz açısından önemli olduğu kadar yayın hayatımız açısından da önemlidir. Eski basma kitaplarımızla ilgili çeşitli kütüphanelerimizin hazırlayıp yayınladığı katalogların, mukayeseli bir çalışma ile bu devre için de toplu bir bibliyografya haline getirilmesi artık gereklidir ve mümkündür.

Basma kitaplarımızın başlangıç devrini önemli kütüphanecilik meseleleri açısından eleştiren ve değerlendiren Jâle Buğra (Baysal), doktora tezinde bu kitaplara inkunabel değerleri açısından bakmamıştır. Ancak bu konuda Maarif Vekâletinin yayınladığı «yazma ve eski basma kitapların tasnif ve fişleme kılavuzu»nda ileri sürülen «Yazmalar geleneğine tâbi olarak meydana getirilen eski basma eserlerin .... sonu için kesin bir tarih tesbit etmek mümkün değildir. Bu sebeple şark yazmalarından yazma tekniğinin hususiyetlerini muhafaza ederek bastırılan kitapların hepsini «eski basma kitaplar - incunable» olarak kabul etmek .... zarureti vardır» görüşüne katıldığını belirtiyor⁵. Inkunabel sayılan eski basma eserlerin hepsini Inkunabel kabul etme zarureti belirtildiği halde, her iki eser de bu devrin sonu için kesin bir tarih söyliyememektedir⁶.

3. Aynı kitap. 2. c. 779. s.

4. Buğra, Jâle (Baysal) : İlk Türk basımevinin kuruluşundan, ilk Millet Meclisinin açılışına kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde basılan kitaplar. 1729-1875. İstanbul 1967 (Bastırılmamış doktora tezi.)

5. Buğra, Jale (Baysal) : Aynı eser. 60. s.

6. Maarif Vekâleti : Yazma ve eski basma kitapları tasnif ve fişleme kılavuzu ve islâm dini ilimleri tasnif cedveli. İstanbul 1958 24. s.

Bu yazıda örnekleme yapmak sureti ile bu sınırın tesbit edilmesine çalışılacaktır. Eski basma eserlerimizde ıçkapak teşekkül ederken ve ettikten sonra yazar'ın kendi özelliklerinin ıçkapakta devam edip etmediği ve bunun ne zamana kadar sürdüğü gösterilecektir⁷.

1729 ile 1839 yılları arasında yayınlanan basma kitaplardan bilinenler 417 tane dir⁸. Dinî kitaplar çoğunluktadır. Basılış şekillerinde yazma geleneği devam eder. Basımevleri veya yayınevleri ıçkapak yapmaz. Eser adı, kitabın ilk sahifesinde bazan yazar adı ile birlikte ya bir sahife halinde veya birkaç satır halinde verilir. Aynı yaprağın arka yüzünde metin başlar. Metnin ön yüzde hemen kitap adından sonra başladığı da görülür. Çoğu zaman eser hakkındaki bilgilerin kitabın sonunda, hatime denen kısımda verildiği de görülmektedir. (Örnek : 1 - 3).

1840-1875 yıllarında yayınlanan kitaplar niteliklerine göre 3 kısımda incelenmektedir : Tanzimattan - İlk tercüme esere kadar (20 yıl); Batıdan ilk edebî çeviriler devri (10 yıl); Roman ve tiyatro devri (7 yıl). Bu 37 yıl içinde yayınlanan ve yayın tarihleri bilinen bu eserler 3220 kadardır. Çoğunluğunu başlangıç devri aksine edebî kitaplar teşkil etmektedir. Basılış şekillerinde ise bir yandan yazma ve islâm geleneği devam ederken, özellikle devrin sonlarına doğru batıdan gelen yenilikler de yansımağa başlar. Eserlerde müstakil bir ıçkapak henüz yok, olsa bile eksik. Kitap hakkında tanıttıcı bilgiler başlangıç sahifesinde bazan tam, bazan da eksik olarak verilmiştir : (Örnek: 4). Fakat yine de 1870 den sonra ıçkapağın teşekkülünün başladığı söylenebilir. Başlangıçta sadece kitap ve yazar adlarının verildiği bu yaprağa zamanla yayın yeri, yılı ve basımevi de ilâve ediliyor. 1871 yılından aldığımız örnek (Örnek: 5) böyle bir ıçkapağı göstermektedir. Ama bu durum 19. yüzyılın sonuna kadar bir gelenek haline gelmemiştir. ıçkapakta hâla yazarın diğer eserleri (Örnek: 6) veya eserin muhtevası hakkında bilgiler bulunmaktadır. (Örnek : 7).

Yirminci yüzyılın ilk 27 yılı içinden seçtiğimiz iki örnek bize artık eski basma eserlerimizde ıçkapağın teşekkülünün tamamlandığını, eser hakkındaki bilgilerin⁹ kitaptan bağımsız bir yaprağın önyüzünde verildiğini göstermektedir. (Örnek: 8-9). Fakat en son örnek ıçkapağında bir beyit, bir de resim taşımaktadır.

Sonuç : Türkiye'de eski basma kitapların inkunabel devri henüz tesbit edilememiştir. Avrupada bu devir, basma eserlerde ıçkapağın teşekkülü ile sınırlanmakta, 1453-1500 yılları arasına yerleştirilmektedir. Bizde ise bazan sadece Müteferrika'nın bastığı kitaplara inkunabel denmekte, konuyu biraz ya-

7. ıçkapak teşekkülü için bk. : A. Faruk Kuseyri : Basma eserlerde Türkiyede ilk ıçkapak teşekkülü. İstanbul 1970 (Mezuniyet tezi).

8. Buğra, Jâle (Baysal) : Aynı eser. İstatistik.

9. İlk örnekteki yayın tarihi tertip hâtası yüzünden 1228 olmuştur. «Millî Kütüphanede mevcut Arap harfli Türkçe kitaplar katalogu»nda bu tarih 1328 olarak düzeltilmiştir.

kından bilenler ise bu sınırı Şirket-i Sahhafiye matbaasının kuruluşuna kadar (1874) uzatmaktadır, fakat bunun için bir açıklama yapmamakta, bir delil gösterememektedir. Yaptığımız gözlem ve örneklemeler ise eski basma eserlerimizde bugünkü anlamda içkapak geleneğinin tam olarak yerleşemediğini, içkapakların 1927 yılına kadar hâla yazarlardan izler taşıdığını göstermektedir. Üstelik yazıları, baskı tarihleri ve kullandıkları takvim açısından da bu eserlerin içkapaklarında 1927 yılına kadar bir birlik ve beraberlik kesin olarak kurulamamıştır. Onun için aşağı yukarı 200 yıllık bir devreyi, bir bütün olarak kabul etmek ve bu devrede çıkmış eserlerimizin hepsine inkunabel gözü ile bakmak gerekmektedir. Bu eserler tek tek, muhteva bakımından önemli olmayabilirler, ama bir grup teşkil ettikleri zaman muhtevaları belli bir davranışın veya düşüncenin delili olurlar.

Not : Örneklerin altındaki bibliyografik bilgi İstanbul Belediye Kütüphanesinin fiş kataloğundan aktarılmış, böylece herhangi bir kural kitabına uymaktan kaçınılmıştır.

سابقہ معارفیہ حضرت بادشاہیدہ مکتب قون جریہ شاہانہ مطبعہ مستندہ طبع اولنسان
عموم ممالک عربیہ شاہانہ مطبعہ مستندہ موجود اسمیہ مخصوص حدودہ

جدولك صورت استعمال

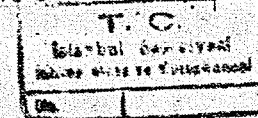
حروفیہ حجا اوزره مرتب جدول وناطاسیله تحریطه اوزرنده هر قونی برهوقی بونی ایجون بوموقع
اسنک خداسنکه حروفیہ اوله خریطه تک شرق و غرب جهننده صوکره بو حرفنک خدالندهکی
رقلردر طول دائره لری اوزرنده بولور بسده بواکی استقامتک (یعنی حرفنک ابه رقلرک) تلاق
نقطه سنک بولندینی مستطیل دروننده مطلوب اولان موقع قولایقله خریطه اوزرنده بولنهرق اوقونور .

اشارات

لیان = ل . برون = ب . کورفر = ک . آطه = آ . طاقم اطه = ط . کول = ک .
طاق = ط . سلسله جبال = س . شنه جزیره = ش . نهر = ن . خرابه = ح .

الف

آبادان	ط ۴۰	آبدز	ش ۴۰	آبول - طا - د ۳۵
آباد طائی	۲۲-۲۳	آب کرلوژ	ش ۴۰	آبولونیا - کو - د ۲۰
آباده	ش ۴۴	آب کرم	س ۴۱-۴۰	آبولونیا
آباده	ط ۳۸	آب قره افنج	ط ۴۴-۴۳	آرو
آباده	و ۲۵	آب کردستان	ط ۴۲-۴۱	آشین
آباد زه ح	۳۲-۳۱	آبیل	س ۲۷	آبتور
آباد زه ح	۲۱	آبیق	ح ۲۹	آپوری
آباد قوح	ش ۴۴	آب شور	ط ۴۳	آبول
آباد جارد - طا - آ	۲۹	آبذال	س ۳۶	آبیه
آباده	ط ۲۶	آبخاز	ح ۳۲-۳۱	آبازی
آبیه نسبرغ	ب ۳	آبلام	ح ۲۵	آبوط
آبوتا	ش ۳۶	آبارعلو	ق ۳۰	آبر - کو - د ۲۲
آبار	ز ۴۰	آبوخو	ک ۲۴	آرائیل
آبارچای	س ۴۲-۴۱	آبونی	ت ۱۱	آبل
آبیا	س ۲۱	آبوقیر	ش ۲۱	آبله

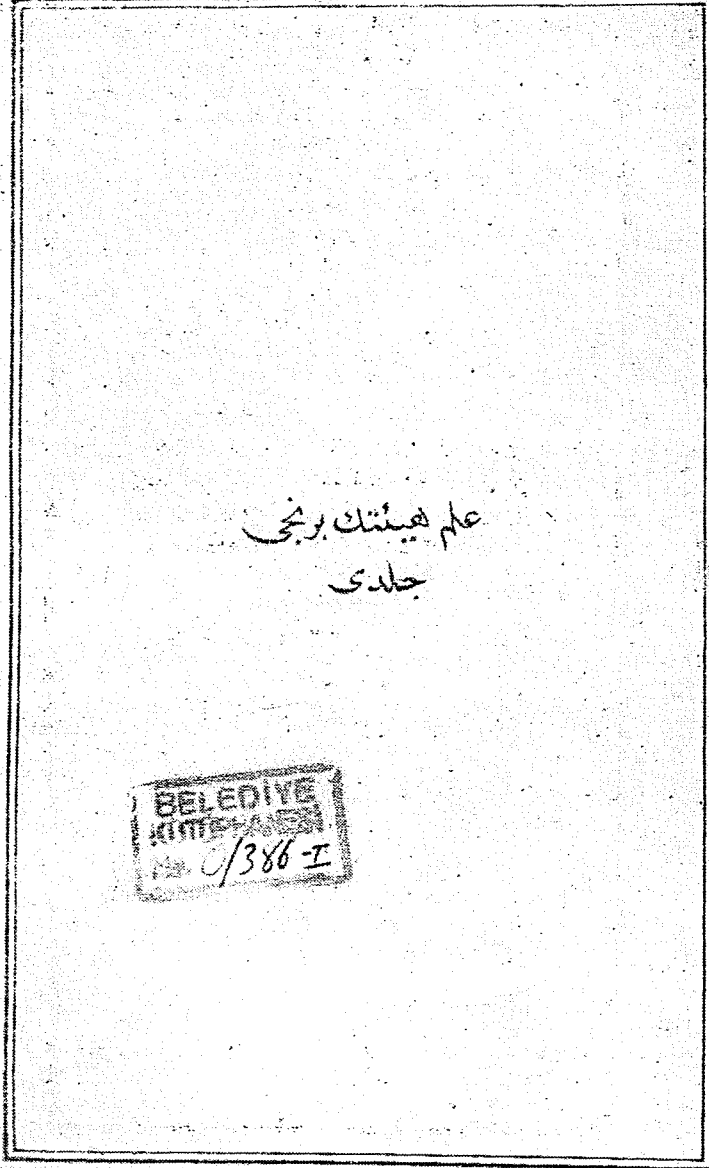
0/3

الجلد الاول في قولتي

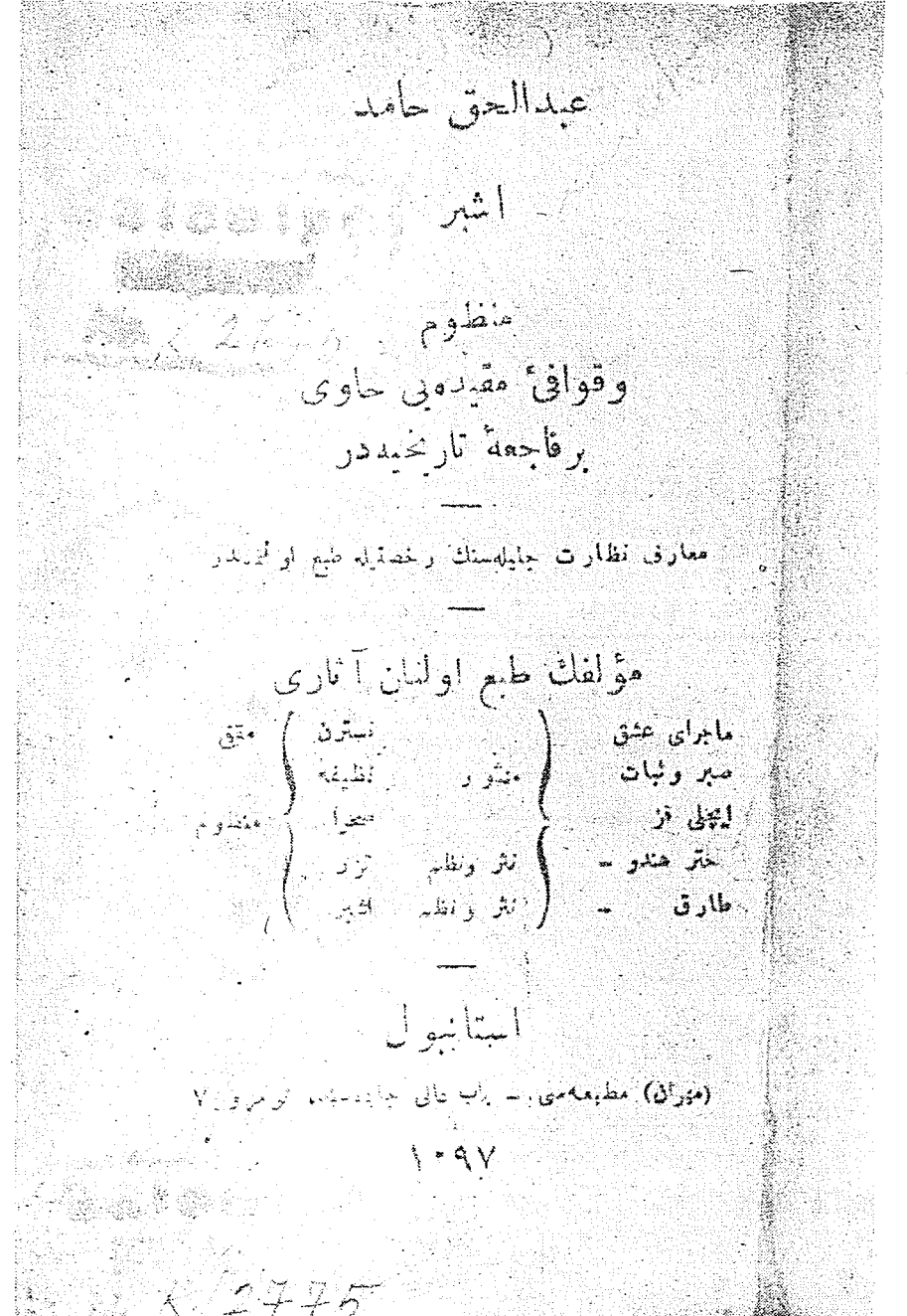
بزرگواران اولان قریبہ من کل و باجوہ بنہ شوق و راجہ و بر دیکھہ قادر اولور لری
 * الجواب * اولنا زار
 بر مسجد شریک فرندہ اولان مقبرہ رسولیندن بعضنک من وراہم اللہ مقبرہ طاشلی
 بیغلوب مالیدن آفتن بئش سنہ من وراہند ککدن صکرہ
 زید اول خراب مقبرہ اوززیبہ شہ
 احداث ایلدہ حالاً حکم الشریع
 زیدہ ایلدہ سنہ ہدم ایلدہ ریکہ
 قادر اولور لری
 * الجواب *
 اولور
 ۲۲
 ۲

تم طبع هذا الكتاب المستطاب بعون الله الملك الوهاب في دار الطباعة المعمورة
 السلطانية في البلدة الطبية القسطنطينية صانها الله عن الآيات
 والبيسة في اليوم الخامس والعشرين من شهر ربيع الآخر
 سنة ثلث واربعمائة وأربعين والف من الهجرة النبوية
 عليه افضل الصلوات واكمل التحيات
 بعرفة ابراهيم صائب نال
 ما جناه
 * * *
 *

RECEIVED
 2016/05/01

Örnek : 4 1858 İlm-i Heyet Guillot. Çev. Mehmet. I. Cilt, İstanbul 1275
Mekteb-i Fünun-u Harbiyye tabhanesi 31+487 S. (15x22,5) şekilli.

Örnek: 5 1880 Esber Abdülhak Hâmid, İstanbul 1297 Mihranmat. 8x13

احمد رفیق

دور سلیمان قانونیده

برنجی ویاندر محرابی

۱۲۷۷ ش ۱۵۲۹ م

متعدد قروکی ورساری حاویدر

T. C.
İstanbul Belediyesi
Tarihî Mâze ve Kütüphane

تابع وناشر

BELEDİYE
KÜTÜPHANE
K/225

درساعات

کتابخانه اسلام و عسکری

۴۶ — باب عالی جاده سنده — ۴۶

ش ۱۲۸۸

لطائف روایات

محرری

احمد مدحت

جزو اول

K/3289

(سوء ظن) اسمیله بریمی کولنج و (اسارت) اسمیله
دیگری آجققی ایکی حکایه بی حاویدر

استانبول

دفعه رابعه اولهرق قرق انبار مطبعه سنده باصلمشدر

۱۳۱۵

بیت کتب و نشر
سازگار حیات

۱۲۹۴ - آناطولییه

روس محاربه سی

غازی احمد مختار پاشا

مکتب حربیه مطبوعه مننده طبع اولمشر

در سعادت - ۱۲۲۸

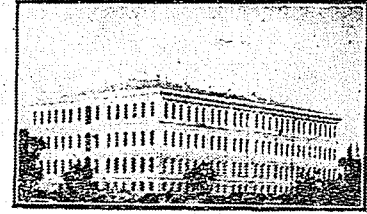
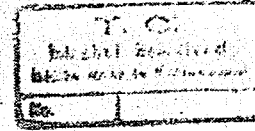
FIVE
ANESİ
No. 8/1266

دارالشفقة

تورکیه ده

ایلیک خلیق مکتبی

دارالشفقة نصل دوغدی ، نه خدمت ایتدی ، نصل یاشاورد :

پایلی یارب نه بو رکش ... بونه همت !
شاکردلی ایته اولور شاکر نیت
ایمانغا

جمیت تدریسیه اسلامیة اعضاسندن محمد عزت ، محمد اسعد هجان نوری
و علی کامی بکر طرفدن یازیلشدر

جمیعت تدریسیه اسلامیة طرفندیه طبع ایتیلشدر

استانبول

اوقاف اسلامیة مطبعه سی
۱۹۲۷

1/15